

Sosyal Bir Sorumluluk Olarak İhbarcılık

Whistleblowing as a Social Responsibility

Sümevra Alpaslan Danışman*

Whistleblowing and Organizational Social Responsibility

Wim Vandekerckhove

İngiltere, 2006, Ashgate Publishing, 337 sayfa

Son yıllarda Türkçe örgütsel davranış yazınında da tartışılmaya başlanan Batı kökenli “Whistleblowing” kavramının Türkçe karşılığı konusunda henüz net bir mutabakat yoktur. Etik ve yasal olmayan uygulamaların bildirilmesi anlamına gelen ve eylemsel olarak *ihbar etmek*, *ifşa etmek*, *afişe etmek* gibi fiilleri içeren bu kavramın uygun bir karşılıkla ifade edilmesi önem arz etmektedir. Türkçe karşılığının bulunmasına ilişkin kavramsal tartışmaların da desteklenmesi hedeflenerek, bu yazıda kavramın karşılığı olarak “ihbarcılık” kullanılmıştır. Çünkü ihbar kelimesinin suç olarak nitelendirilen (yasal olmayan) durumları açığa çıkartma anlamının, “whistleblowing” kelimesinin meşru ve ahlaki olmayan durumları bildirme anlamına yakın olduğu düşünülmektedir.

Whistleblowing and Organizational Social Responsibility (İhbarcılık ve Örgütsel Sosyal Sorumluluk) adlı eser, hem ihbarcılığın (whistleblowing) hukukileşme sürecine değinmekte hem de bunu semantik dinamiğinden (Luhmann) hareketle yapılandığı etik bir değerlendirme (Weber, Touraine ve Foucault'nun düşüncelerinden yararlanılarak) şeklinde ortaya koymaktadır. Örgütsel bağlamda ele alınan ihbarcılığın sosyal bir sorumluluk bilinci olma özelliği, sistematik olarak yapılan değerlendirmelerle vurgulanmış ve ihbarcılığın küresel bağlamdaki kurumsallaşma süreci yasal uygulamalar üzerinden ele alınmıştır.

Böyle bir araştırmaya gereksinim duyulmasına ilişkin düşünceler paylaşılmadan evvel, bu çalışmanın ortaya çıkış dönemine kısaca değinmekte fayda vardır. Yazar, bu konuyu fikir olarak ilk kez düşündüğü zamanın

* Dr., Mevlâna Üniversitesi İşletme Fakültesinde yardımcı doçenttir.
§ Elektronik posta: sadanisman@mevlana.edu.tr

1998 yılı olduğunu ifade etmektedir. Bu zamanın oldukça manidar olduğunun altını çizerek bu dönemi ihbarcılık kavramı açısından önemli bir süreç olarak tanımlamaktadır. Bahsedilen yıllarda Amerika, Avusturalya ve İngiltere’de ihbar edenleri korumaya yönelik ilk kanun ve yasalar çıkarılmıştır. İhbarcılık bir nevi hukuki bir çerçeve ve yasal bir kimlik kazanmaya başlamıştır. Öte yandan Güney Afrika, Yeni Zelanda, Japonya, Belçika, İrlanda, Hollanda, Hindistan ve Kanada’da da ihbarcılığın yasallaştırılmasına ilişkin girişimlerde bulunulmuştur. Aslında tüm dünya, bu kavram açısından önemli bir döneme girmiştir. Ama mutlak öngörülerden biri de her ülke, toplum ve kültürün bu konuya kendi bakış açısıyla yaklaşacağı ve farklı çözümler üreteceğidir. İşin özünde göz ardı edilemeyecek bir gerçek var ki o da tüm dünyanın küresel bir şekilde tartışılan bir konu olan ihbarcılıktan kaçamadığıdır.

Aslında, bu kavramın örgüt yazınında ilk olarak nasıl ve ne şekilde ele alındığının üzerinde durulması gerekmektedir. Zamanla mevcut bakış açısının ne yönde değiştiğine ilişkin fikir, ancak bu şekilde elde edilebilir. Bu değişim özünde, ihbarcılık gibi insanlığın sonradan keşfetmediği, aslında sosyal hayatın içinde hep var olan bir kavramın örgütsel bağlamda meşrulaşma sürecine nasıl girildiğini özetleyen periyoda tekabül etmektedir. Yazar, ihbarcılığı korumayı gerektirecek “iyi nedenler”in peşindedir. Bu nedenlerin neler olduğu ve politikalara nasıl yansıdığı, bu noktada önem arz etmektedir. İşte bu nokta, çalışmayı özgün kıldığı gibi anlamlı bir işlevi de üstlenmesini sağlamaktadır.

Eserde, ihbarcılığın tanımı üzerine başlayan tartışmalarda 1970’li yıllara gidilmekte ve ilk örgütsel tartışmalar bağlamında ihbarcılığın içeriğinin nasıl tanımlandığına vurgu yapılmaktadır. İhbarcılığın örgütsel bağlamdaki ilk kullanımı, Hartmann tarafından 1971 yılında yazılan bir makalede geçmektedir (Hartmann, 1971, s. 34). İlk olma niteliğindeki bu yazı, ihbarcılık hakkında oldukça negatif bir değerlendirme içermektedir. Buna ilişkin ilk muhalif düşünce, Smith (1971, s. 13) tarafından dile getirilmiştir. Smith, ihbarcılık konusunda saf müspet ya da menfi bir bakış açısına sahip değildir. Ancak ihbarcılığın daha önce tartışılmamış yönlerine dikkat çektiği görülmektedir. İhbarcılığın optimum çözüm olmayacağı konusunda kendisinden öncekilerle hemfikir olmasına rağmen ihbarcılığın etik açıdan önemli bir işlevine kapı aralamaktadır. Örgütlerde eksiklikler, yanlışlar ve problemler görmezden geliniyor, bir sorumluluk anlayışıyla ele alınıp çözümlenmiyorsa ve bunun yerine saklanması tercih ediliyorsa bu durum, mevcut gidişatın iyi olmadığını habercisidir.

Bu çerçevede başlayan tartışmalar, ihbarcılığın örgüt yazınındaki tanımının da yapılmasında etkili olmuştur. Sözü edilen dönem itibarıyla ihbarcılığa yapılan vurgulardan en dikkat çekici olanlar; *ihbarcılığın bir çatışma kaynağı olduğu, örgütsel sadakatın karşısında bir engel niteliğinde olduğu, bilgiyi açığa çıkarma yönünden söz edilirken mahrem olması gerekeni de ihbar ettiğine* ilişkin düşüncelerdir. İhbarcılığın negatif yönlerine odaklanılan bu tartışmalara ilişkin antitezler daha sonra özellikle örgüt teorisyenleri tarafından üretilmeye başlanmıştır. Totalitarizme karşı çoklu bir sadakat anlayışının olması gerektiğinin altı çizilmiş ve özgür bir toplumdaki bahsedilirken bireylerin sadakatlerinin bir kurum ya da duruma indirgenemeyeceği vurgulanmıştır. Öte yandan kamuya verilen önem, örgütsel sadakatın üzerinde konumlandırılmıştır (bkz. Kerr, 1964; Nader, Petlas ve Blackwell, 1972). İhbarcılığın tanımlanmasında kullanılan analogiler de kavrama yüklenen etik boyut itibarıyla gündeme gelmiştir. Futbolda hakemin düdüğü çalması ya da polisin işlenen bir suç karşısında benzer bir eylemi gerçekleştirmesi şeklindeki iki benzetme, güç ve otoriteye ilişkin eksiklik ile düdüğü çalma (blow the whistle) beklentisinin varlığı konusunda eşleştirilmiştir. Bu benzetmelerin ortak noktası; ihbarcılığa yüklenen işlevin, örgütü hizaya sokmak şeklinde olmasıdır.

İhbarcılığın gittikçe daha fazla dikkat çeken bir konu olmasının birinci nedeninin, artık daha sık gerçekleştirilen bir eylem olduğu düşüncesidir. Öncelikle bir bilgi kaynağı olarak zamanla daha fazla dikkat çekmiştir (müşteriler ve medya açısından) ve bireylerin ihbar eylemine yönelmesi gün geçtikçe daha olanaklı hâle gelmiştir. Öte yandan örgütsel yanlışların artması ile ihbarcılığa daha fazla ihtiyaç duyulduğu ileri sürülmektedir. İhbarcılığın örgütsel bir sosyal sorumluluk olarak ele alınmasının altında, ihbarcılığın daha fazla örgütsel sosyal sorumluluğa yol açtığı iddiası yer almaktadır. Bu yaklaşımın çekirdeğinde, örgütlerin sosyal sorumluluk anlayışından yüzlerini çevirip sadece örgütsel hedeflere odaklanmaları durumunda devreye giren ihbarcılığın silkeleyici yönü vardır.

Burada akla gelen ilk husus, ihbarcılığı etik kılanın ne olduğu sorusudur. Buna verilebilecek en popüler cevap, ihbarcılıkla edinilen sayısız olumlu örnek olayın varlığıdır. Böylesine bir kamusal fayda karşısında, bireyler de örgütlerinden gelecek herhangi bir misillemeye karşı kendilerinin korunmasını arzu edecektir. Bu iki ucu keskin yapı, özünde güçlü bir açmazı barındırmaktadır. Bilgileri aşikâr kılmak, açığa çıkartmak, paylaşmak, gizliliğini yok etmek vs. gibi eylemleri içeren ihbarcılığın taşıdığı çıkmazın ne olduğunu tartışmak ihbarcılığın tam olarak ne olduğunu ve ne olmadığını kavramaya götürecektir. Kamunun bilmeye hakkı vardır ancak örgütler de

çalışanlarından sadakatlerini ve gizliliklerini koruma taahhüdü beklerler. Sözü edilen bu açmazın aslında örgütlerle toplumu karşı karşıya getirdiği ve aralarında bir çatışma doğurduğu görülmektedir.

İhbarcılık kavramını derinlemesine ele alan yazar, ihbarcılığı, “ana kaynağını muhtemelen utandıran şeydir” şeklinde nitelemektedir. Sosyal olarak bir bilgilendirme olduğu gibi içinde risk barındırdığı da yukarıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır. İhbarcılığı farklı kılan en önemli noktalardan biri bilgiyi ihbar ederken muhalif sesleri de beraberinde açığa çıkarmasıdır. İhbarcılığın kavramsal boyutuyla ilgili bir tartışma konusu da ihbarın içsel ve dışsal olma yönüyle ilgilidir. Aslında hem içsel hem de dışsal açığa vurma, örgütsel olarak yanlış giden bir şeylere karşı muhalifleri belirgin kılmaktadır. İçsel açığa vurma, otoritenin klasik hiyerarşik çizgilerini takip etmekte veya bu çizgileri bozmaktadır. Dışsal açığa vurma ise şikâyetleri ya da ihbar edilen bilgileri değerlendirmek amacıyla tanımlanmış bir birime (medya gibi) yapılmaktadır. Her iki durum da kamu kaydına¹ sebebiyet vermektedir.

Yayınlandığı dönemden geriye doğru yaklaşık 30 yıllık bir geçmişi (1970-2005) kapsayan eser, ihbarcılığa dair nelerin değiştiğini konu edinmektedir. Bu dönemin dikkat çeken önemli bir yanı da, küreselleşmenin ortaya çıktığı ve geliştiği yıllar olmasıdır. 1990’lı yıllardan itibaren “Küreselleşme Semantiği”² gelişmiştir. Küreselleşmenin; *esneklik, yarış, merkezkaç, yapı, belirsizlik, yönetim, ağ ve paydaş* gibi kelimelerle semantik bir ağ geliştirdiği görülmektedir. Bu nedenle kitabın başında sorulan ihbarcılığı korumayı gerektiren iyi nedenlerin ne olduğu sorusu, küreselleşme bağlamında ele alınmadan cevaplanamaz. 2005 yılı itibarıyla dünyada ihbarcılığı koruyan çeşitli yasaların varlığından söz edilmektedir. Bu bağlamda kitabın ikinci temel değerlendirmesi, küreselleşme bağlamında ihbarcılığın kurumsallaşması üzerinedir.

Eser, beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırma sorunsalını ifade eden vurgular yapılmıştır. İhbarcılık kavramının her geçen gün dikkat çekmesine vurgu yapılarak bu konuya ilişkin hukuki uygulamaların incelenmesinin önemi üzerinde durulmuştur. Aslında yazında ihbarcılığın muhalif bir ses olduğu konusunda düşünsel bir kanaat ve mutabakat varken, örgütsel bağlamda ihbarcılığın çerçevesini çizmeye gelindiğinde mevcut düşünce birli-

1 Genel anlamda bilinmeyen bilgidir. Ancak paylaşılmasında herhangi bir sakınca olmayan (mahrem olmayan) ve herhangi bir bürokratik engel olmadan erişilebilir niteliktedir.

2 Burada semantik ile ifade edilmek istenen, kelimelerin kendi anlamlarını diğer kelimelerle olan ilişkilerinde kazanmalarıdır. Semantik, özel bir yolla diğer kelimeyi işaret eden kelimeler ağıdır. Bu spesifik yol, kelimeleri kavramlara çeviren ya da kelime ve anlam ilişkisi kuran bir yaklaşımdır. Semantik özünde söylem gibi açıklayıcı ve betimleyicidir. Ancak söylemin vurgusu güce iken, semantik diğer kelimeler ve onlarla ortaya çıkan ağa vurgu yapmaktadır.

ğinin yok olmasının dikkat çekici olduğunun özellikte altı çizilmiştir. Öte yandan, araştırmanın temel kısıtlarına işaret edilerek toplanan verilerin özellikleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada kullanılmış iki tip veri bulunmaktadır: *ihbarcılık kanun ve yönetmelikleri ile ihbarcılığın yasallaştırılmasına yönelik tartışmalar*. Sözü edilen veriler, *ihbarcılığı yasalaştıran ülkeler, ele alınan ya da yasa tasarılarıyla sonuçlanan ihbarcılık politikaları için kulis yapan ülkeler ve ihbarcılık politikalarını öneren ülkeler arası organizasyonlar* düzeyinde toplanmıştır.

Kitabın ikinci bölümünde ihbarcılığın ne olduğu üzerine geliştirilmiş bir yapı vardır. Bu yapı aslında araştırmanın metodolojisinin özünü de oluşturmaktadır. Weber, Foucault, Deleuze, Touraine'nin temel çalışmaları ve düşünsel yaklaşımlarından hareket ederek ve Luhmann'ın semantiğine değinerek düşünsel bir alt yapı inşa edilmiştir. Öyle ki tartışılması en anlamlı noktalardan biri olan ihbarcılığın etik yönü üzerine bir değerlendirme yapılması, sözü edilen bu düşünsel alt yapı ile mümkün olmuştur. Luhmann ve Weber'in yapı ve düşünceler arasındaki bağlantı tanımlamaları, Foucault perspektifini tanımlamada bir köprü vazifesi gören Weber'in güç ve egemenlik üzerine bakış açısı, birey ve örgüt arasındaki kopma hakkındaki Weber ve Touraine'nin ortak varsayımları aracılığıyla ve Luhmann'ın değişim mekanizması bağlamında Deleuze'dan da yararlanarak bu ele alış biçimi gerçekleştirilmiştir. Birey, örgüt ve semantik birimlerinden oluşturulmuş bir diyagram ile araştırmanın etik değerlendirme boyutu küresel düzeyde yapılmıştır. Semantiğin buradaki işlevinin ihbarcılığın kurumsallaşmasıyla başladığının da altı çizilmelidir. Bu diyagram ile olasılık dâhilindeki (birey ve örgüt tarafından şekillendirilen) çeşitlemeler ortaya konulmuştur.

Üçüncü bölümde, ihbarcılığın yasallaştırılmasına değinilerek olması gereken ideal yapı inşa edilmiştir. Küreselleşme semantiği, adı geçen ilgili kavramlarla aralarında ilişkiler kurularak tanımlanmıştır. Mevcut semantiğin ihbarcılığı nasıl bir varyasyon olarak tanımladığı, sorusuna cevap aranmıştır. Bu bölüm özünde, ihbarcılığın bağlantılı ve anlamlı kavramlarına ilişkin semantikten oluşmaktadır. Her bir adımda ihbarcılığın farklı bir kavramına odaklanılmış ve semantik aracılığıyla her bir kavram ile diğer kavramlar arasındaki bağlantılarla içerikleri tanımlanarak ele alınmıştır. Aslında bu bölümün bir sonraki bölümde kullanılmak üzere hazırlanmış bir yapı üretmek gibi bir misyonu mevcuttur (tıpkı eserdeki her bir bölümün bir sonraki bölümü inşa etmesi gibi). Küreselleşme semantiğinin parçası olan kavramlarla ihbarcılık kavramını ilişkilendirmeden önce, semantikle üç merkezî kavramı ve küreselleşme semantiğiyle alakalı iki paradigmatik perspektifi işaret etmek gerekmektedir. Esneklik, adem-i merkezîyetçilik ve yönetim ile ağ perspektifi ve paydaş

teorisi bu bağlamda kullanılmıştır. Devamında insan hakları, örgütsel sosyal sorumluluk, sorumluluk ve hesap verme sorumluluğu, dürüstlük, sadakat ve etkinlik bağlamında ihbarcılık kavramına ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. İkinci bölümde oluşturulan diyagram vasıtasıyla ihbarcılıkla ilişkilendirilmiş her bir kavram üzerinden küreselleşme semantiğiyle ihbarcılık politikalarının yasallaştırılmasına ilişkin olasılık dâhilindeki varyasyonlar yapılandırılmıştır. Ortaya çıkan sistem, özetle ne tür ihbarların yapıldığına, kimler tarafından gerçekleştirildiğine, nelerin konu edildiğine ve kim için yapıldığına ilişkin eğilimleri özetlemektedir.

Dördüncü bölümde, ihbarcılık politikaları ve hukuki öneriler ele alınmıştır. Bu inceleme, ihbarcılığı yasallaştıran ülkeler için yapıldığı gibi ülkeler arası çeşitli yapı ve kuruluşlar için de tartışılmıştır. Her bir ülke bağlamında, evrim geçirerek gelişen ihbarcılık politikalarının nasıl yasallaştığı ele alınırken deneysel bir araç olarak da ideal tipler seti ortaya konulmuştur. Bu bölümün odak konusu, bugüne dek gerçekleştirilmiş ve gerçekleştirilmek üzere olan ihbarcılık politikalarıdır. Üçüncü bölümde geliştirilen sistem aracılığıyla politikalarının özgün bir biçimde incelenmesi söz konusu olmuştur. Öncelikle Amerika, Avusturalya, Yeni Zelanda, İngiltere, Güney Afrika, Japonya ve Belçika gibi ihbarcılığın açıkça ve özellikle kanunen yürürlükte olduğu öncü ülkeler ele alınmış, daha sonra da ihbarcılığı parlamentolarına taşıyan ülkeler olan Hollanda, İrlanda, Kanada ve Hindistan incelenmiştir. Almanya ve İsviçre ihbarcılığa ilişkin politikalarda hâlâ tartışmaların sürdüğü ülkeler olarak yer almıştır. Son olarak da ülkeler arası organizasyonlar olan OECD, Avrupa Birliği Komisyonu ve Avrupa Konseyi kapsamında ihbarcılığın hukuki uygulamaları incelenmiştir. Ele alınan her bir ülke ve organizasyon bağlamında ihbarcılığın yasallaşma süreci ve ihbarcılık bileşenleri (özetle ne tür ihbarların yapıldığına, kimler tarafından gerçekleştirildiğine, nelerin konu edildiğine ve kim için yapıldığına ilişkin eğilimler) itibarıyla detaylı olarak tartışılmıştır.

Son bölüm olan beşinci bölümde, ilk dört bölümde ortaya konulan değerlendirmelere dayanarak ihbarcılık politikalarının yasallaştırılmasındaki eğilimler tartışılmıştır. İhbarcılık politikaları özünde, ihbarcılığın kurumsallaşmasıdır. Zaten bu eserin ana odağı, ihbarcılığın kurumsallaşma sürecidir. İhbarcılık; birey, örgüt ve toplumu içerirken ihbarcılığın kurumsallaşması birey, örgüt ve (küreselleşme) semantiği içermektedir. Böylelikle, hem ihbarcılık yapanları korumaya yönelik hukuki çalışmaların evrimi hem de bu evrimin etik değerlendirmesi, kurumsallaşma adı altında ele alınmıştır. Tekrar altı çizilmelidir ki bu çalışma, ihbarcılık politikalarının etik olarak

ilk değerlendirildiği araştırma olma özelliğindedir. Bu bölüm kapsamında, ihbarcılık politikalarına ilişkin daha etik farkındalık için gerçekleşen evrimsel süreçten çeşitli uygulama fikirleri geliştirilmiştir. Bu bağlamda; ihbarcılık politikalarının yasallaşmasına ilişkin eğilimler ile bu eğilimlerin ne derece etik olduğu, etik ihbarcılık politikaları için kulis çalışmaları ve gelecek araştırmalar için öneriler üzerinde durulmuştur.

Sonuç itibarıyla, “İhbarcılık ve Örgütsel Sosyal Sorumluluk” adlı eserin bütününe bakıldığında, araştırma sorunsalının ihbarcılığın etik olarak değerlendirmesi ve meşruiyet sürecinin incelenmesi olduğu görülmektedir. Bu açıdan eserin en güçlü yanının, yapılan etik değerlendirmenin kapsamı ve derinliği olduğu söylenebilir. Yazarın yazındaki etik değerlendirmeye ilişkin eksikliği önemseydiği ve gidermeyi hedeflediği açıktır. Bu eserin yazındaki ilk etik değerlendirme olması özelliği, yazarın bu konudaki başarısının da kanıtıdır. Eserde ihbarcılıkla ilgili oluşturulan etik farkındalık, ihbarcılığın geleceğine ilişkin düşünceleri de desteklemektedir. Nitekim yazarın ihbarcılığın yasal çerçevedeki ilerleyişine dair öngörülerini ve önerilerini, hukuki çalışmaların evrimi kapsamında yapılan detaylı tartışmalara dayanmaktadır. Etik bağlamda yapılmış olan “ihbarcılık neydi, ne oldu” sorgulaması, ihbarcılık kavramına yaklaşım biçimlerini ve örgüt içindeki tarafların bu kavrama ilişkin tutumlarını ve düşüncelerini tartışmaktan daha baskın durmaktadır. Bu nedenle okuyucuların, bu esere ihbarcılık kavramına ilişkin diyalektik bir arayışla yaklaşması hayat kırıklığı yaratabilir. Aslında eserin kendisini konumlandığı bu zemin, önemli bir tartışma alanıdır. Çünkü ihbarcılığın küresel anlamda meşru bir hüviyete sahip olma yönündeki ilerleyişi, tarafların düşüncelerinden çok ihbarcılığı etik kılan unsurları ele almayı gerektirmektedir. Bu nedenle ihbarcılığı iyi kılan nedenleri tartışma eksenindeki bu yaklaşım, hem özgün bir çalışma ortaya koymakta hem de ihbarcılığın kurumsallaşmasıyla ilgili gelecek araştırmalara ışık tutmaktadır.

Kaynakça

- Hartmann, D. (1971). On whistle blowing. *Computer*, 4 (4), 34.
- Kerr, C. (1964). *Labor and management in industrial society*. Garden City: Anchor Books.
- Nader, R., Petlas, P. J., & Blackwell, K. (Eds). (1972). *Whistle blowing: The report of the conference on professional responsibility*. Newyork: Grossman.
- Smith, J. M. (1971). More on whistle blowing. *Computer*, 4 (6), 13.